

RITUALUL ȘI SIMBOLISMUL BOTEZULUI LA PĂRINȚII APOSTOLICI

RADU COSMIN SĂVULESCU *

1. INTRODUCERE

Botezul reprezintă, în creștinism, modalitatea de intrare în comunitatea eclesială, în Biserică. Dată fiind această importanță deosebită de care se bucură în toate cultele și denomiinațiunile creștine, *Botezul* constituie una dintre temele frecvent abordate în discuțiile interconfesionale, adesea făcându-se apel la istoria creștinismului primar pentru susținerea argumentelor. În studiul de față, ne-am propus să abordăm, într-o manieră succintă, modul în care ritualul și simbolismul Botezului au fost reflectate în literatura creștină imediat următoare Noului Testament.

Nu am insistat, în cercetarea noastră, pe explicațiile și interpretările de ordin teologic, căutând, în primul rând, să surprindem referirile la materia principală întrebuițată în săvârșirea tainei, și anume, apa. Desigur, acolo unde lucrările analizate s-au oprit și asupra unei „teologii a apei”, am evidențiat acest aspect. Prezența apei ca mediu prin care omul intră în Biserică este explicabilă, înainte de toate, prin calitatea deosebită a acestui element natural de a fi, în același timp, locul genezei și al extincției. Așa cum observa Mircea Eliade, apele constituie un „principiu al indiferențiatului și al virtualului, temelie a oricărei manifestări cosmice, receptacol al tuturor germenilor”¹. În aceste condiții, ele au un dublu rol, pozitiv și negativ, pentru că implică nu doar nașterea, apariția vieții, ci și dizolvarea formelor, moartea, urmată, bineînțeles, de renaștere. În apa Botezului moare omul cel vechi, iar din apă renaște omul cel nou, în Hristos².

În ceea ce privește scrierile pe care le-am supus analizei, acestea fac parte din corpusul cunoscut în patrologie drept *Părinții Apostolici*. Nu cunoaștem foarte multe despre autorii acestor scrieri sau despre mediul imediat

* Doctorand, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie; e-mail: savulescuradu@yahoo.com. Lucrarea de față a fost finanțată prin grantul strategic POSDRU/159/1.5/S/140863, *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)*, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

¹ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, ediția a V-a, traducere de Mariana Noica, București, Humanitas, 2005 (1949, în limba franceză), p. 202.

² După cum, de altfel, Iisus însuși îi explicase lui Nicodim: „Adevărat, adevărat zic ție: De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în împărăția lui Dumnezeu” (Ioan 3:5).

în care au fost ele concepute și redactate, însă, în mod indubitabil, lucrările în discuție reflectă tranziția pe care a parcurs-o Biserica de la forma ei neotestamentară la cea din perioada patristică. Această tranziție este caracterizată de frământări atât la nivelul organizării instituționale, cât și la nivel doctrinar. *Părinții Apostolici* descriu o viață creștină dinamică, în care linia dintre canonic și necanonic abia începea să se traseze și în care iudaismul încă își făcea simțită, pe alocuri, prezența. În cele din urmă, procesul de filtrare a doctrinei creștine a lăsat în afara canonului neotestamentar atât scrierile pe care astăzi le încadrăm în categoria *Părinților Apostolici*, cât și o serie de alte scrieri – considerate apocrife – al căror conținut a părut Bisericii primare a fi prea departe de nucleul conținut de Evanghelii și de corpul epistolar neotestamentar³.

În patrologia românească, categoria *Părinților Apostolici* cuprinde, conform primului volum al celebrei serii „Părinți și Scriitori Bisericești”⁴, următoarele scrieri din perioada Bisericii primare: „Învățătură a celor Doisprezece Apostoli”, „Sf. Clement Romanul, Epistola către Corinteni”, „Omilie, numită a doua Epistolă către Corinteni a Sfântului Clement Romanul”, „Epistola zisă a lui Barnaba”, „Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul”, „Sf. Policarp al Smirnei, Epistola către Filipeni”, „Herma, Păstorul” și „Epistola către Diognet”. În *Patrologia* lui Quasten, *Didahia* („Învățătura a celor Doisprezece Apostoli”), figurează în categoria formulelor liturgice și a legislației canonice, anterioară cronologic Părinților Apostolici, în vreme ce „Epistola către Diognet” este considerată parte a literaturii apologetice grecești, locul său între Părinții Apostolici fiind luat de fragmentele păstrate din scrierile lui Papias de Hierapolis. În studiul de față, ne-am oprit doar asupra a trei dintre scrierile menționate, și anume, *Didahia*, *Epistola lui Barnaba* și *Păstorul* lui Herma, acestea conținând cele mai bogate referiri la tema Botezului.

2. BOTEZUL ȘI IMPORTANȚA ACORDATĂ MATERIEI TAINEI ÎN *DIDAHIE*

Didahia, cunoscută și sub numele de *Învățătura celor Doisprezece Apostoli*, reprezintă una dintre scrierile cele mai importante ale creștinismului timpuriu. Până în secolul al XIX-lea, se cunoștea doar faptul că această scriere a existat, fiind citată în lucrările unor autori, precum Clement din Alexandria sau Origen. Abia în anul 1873, mitropolitul Philotheos Bryennios al Nicomidiei a descoperit un manuscris grec al *Didahiei*, pe care l-a și publicat, în anul 1883.

³ Clayton N. Jefford, *The Apostolic Fathers: An Essential Guide*, Abingdon Press, Nashville, 2005, p. 5.

⁴ *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB), vol. 1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979. Citatele din Părinții Apostolici, întrebuițate în studiul de față, provin din versiunile acestor scrieri regăsite în PSB, vol. 1.

Ulterior, în anul 1900, a fost descoperită și o versiune latină a primei părți a scrierii. În ciuda faptului că descoperirea acestor manuscrise, în particular a celui în limba greacă, ne-a oferit în mod evident o mai bună cunoaștere a vieții Bisericii primare, dezbateră este încă deschisă în ceea ce privește autorul și data redactării scrierii. S-a susținut, în cercetarea contemporană, că *Didahia* ar trebui considerată, asemenea altor documente de acest tip din creștinismul timpuriu, drept o consemnare scrisă a unei tradiții orale. Cu alte cuvinte, nu ar fi existat un singur autor și nici măcar o singură sursă a ideilor expuse, ci scrierea ar fi fost produsul comunităților creștine apostolice, circulând prin viu grai în interiorul acestora și între ele. De altfel, chiar și titlul sub care acest set de învățături este cunoscut în zilele noastre i-a fost adăugat mai târziu, atunci când s-a trecut la consemnarea în scris⁵. În ceea ce privește conținutul *Didahiei*, acesta poate fi împărțit în două mari secțiuni: cea dintâi, cuprinzând capitolele de la unu la șase, este dedicată evidențierii diferențelor dintre „calea vieții” și „calea morții”, tema fiind prezentă și în alte surse din perioada apostolică. În cea de-a doua secțiune, accentul este pus pe disciplina și organizarea eclesială⁶.

În această a doua secțiune, mai precis în capitolul al VII-lea, este abordată și tema *Botezului*. În termeni foarte succinți, *Didahia* atrage atenția asupra faptului că *Botezul* trebuie săvârșit „în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh, în apă proaspătă” (VII, 1)⁷. Interesant este faptul că textul insistă destul de mult asupra apei în/cu care se săvârșește ritualul. Astfel, sunt prezente prescripții pentru situații particulare: „Iar dacă n-ai apă proaspătă, botează în altă apă; iar dacă nu poți în apă rece, în apă caldă. Dacă nu ai de ajuns nici una nici alta, toarnă pe cap de trei ori apă [...]” (VII, 2-3). În ultimul paragraf al capitolului în discuție – VII, 4 – textul afirmă necesitatea postirii înaintea botezării, atât de către cel ce urmează să fie botezat, cât și de către alți membri ai comunității. După cum se poate observa, *Didahia* nu insistă pe explicații sau interpretări simbolice ale ritualului; mult mai importantă este săvârșirea corectă a ritualului. Această abordare este în deplin acord cu linia generală urmată de textul scrierii, instrucțiunile referitoare la *Botez* apărând imediat după cele șase capitole dedicate căii vieții și căii morții. Așadar, candidatul la *Botez* – pe care *Didahia* îl presupune a fi adult – ajunge primitor al Tainei numai după o perioadă de pregătire, de instruire în ceea ce înseamnă viața creștină. Maturitatea fizică și cea morală sunt condițiile pe care primitorii *Botezului* trebuie să le îndeplinească, în viziunea *Didahiei*⁸.

⁵ Aaron Milavec, *The Didache: Text, Translation, Analysis, and Commentary*, Liturgical Press, Collegeville, 2004, p. IX.

⁶ Cyril Richardson, *Early Christian Fathers*, New York, Simon & Schuster, 1996, p. 161.

⁷ PSB, vol. 1, p. 28.

⁸ Everett Ferguson, *Baptism in the Early Church: History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009, p. 203.

Revenind la materia folosită pentru săvârșirea ritualului, trebuie subliniat faptul că expresia redată de traducătorii români prin „apă proaspătă” apare, în originalul grec, sub forma ὕδατι ζῶντι (ceea ce s-ar traduce, literal, prin „apă vie”). După cum au observat, însă, cercetătorii contemporani⁹, dată fiind lipsa oricăror altor interpretări simbolice referitoare la *Botez*, avem toate motivele să considerăm că, în acest caz, autorii au avut în vedere apa curgătoare, așadar proaspătă, care se înnoiește mereu, grație legăturii neîntrerupte cu izvorul. În contrast cu această apă curgătoare, vie, se află apa stătătoare, fie că este vorba despre un lac sau despre apă anume colectată pentru a servi drept mediu pentru *Botez*¹⁰. Acest tip de apă poate fi folosit numai în situația în care condițiile geografice nu permit botezarea în apă curgătoare; la nevoie, apa poate fi și încălzită, dacă *Botezul* urmează să fie săvârșit într-o zonă cu climă rece. În orice caz, singurele modalități în care primitorul tainei poate lua contact cu apă sunt, potrivit textului *Didahiei*, afundarea și turnarea, cea din urmă numai în mod excepțional, atunci când cantitatea de apă este insuficientă pentru a permite afundarea candidatului (VII, 3).

3. CURĂȚIREA DE PĂCATE PRIN APĂ, DUPĂ *EPISTOLA LUI BARNABA*

Epistola lui Barnaba nu este, strict vorbind, o scrisoare, întrucât tonul nu este unul personal, tipic genului epistolar, și îi lipsesc și elementele specifice, precum introducerea sau concluzia. Mai degrabă, scrierea este un scurt tratat de teologie, conținând atât aspecte de ordin teoretic, cât și practic. Totuși, din vechime lucrarea a fost cunoscută sub acest nume și a fost considerată ca fiind opera lui Barnaba, tovarășul Apostolului Pavel, fiind așezată de *Codex Sinaiticus* chiar în canonul neotestamentar¹¹. În perioada modernă, însă, cercetătorii s-au dovedit tot mai reticenți în ceea ce privește acceptarea lui Barnaba ca autor al scrierii, invocând în primul rând argumente de ordin cronologic. Desigur, încă mai există apărători ai opiniei că nimic nu elimină posibilitatea ca Barnaba însuși să fi fost autorul epistolei, însă contrariul acestei opinii pare să fi devenit una dintre axiomele cercetării dedicate scrierii¹².

⁹ Vezi, de pildă, Willy Rordorf, *Baptism According to the Didache*, în Jonathan A. Draper (ed.), *The Didache in Modern Research*, New York-Leiden, E. J. Brill, 1996, pp. 212-222.

¹⁰ Analizând, însă, influențele iudaice asupra creștinismului timpuriu, Oskar Skarsaune este de părere că sintagma „apă vie” nu trebuie considerată ca referindu-se, în mod necesar, la o apă naturală curgătoare, ci la o apă provenită direct dintr-o sursă naturală. Cu alte cuvinte, *Botezul* nu trebuie neapărat săvârșit într-un râu sau pârâu, ci condiția precizată de *Didahie* era îndeplinită și dacă ritualul folosea apa de ploaie colectată sau apa adusă de la izvor prin intermediul apeductelor (Oskar Skarsaune, *In the Shadow of the Temple: Jewish Influences on Early Christianity*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2002, p. 365, nota 34).

¹¹ Johannes Quasten, *Patrology*, vol. I, Christian Classics, Allen (TX), 1997, p. 89.

¹² James Carleton Page, *The Epistle of Barnabas: Outlook and Background*, T. bingen, J.C.B. Mohr, p. 3.

În ceea ce privește conținutul scrierii, el prezintă elemente doctrinare, precum preexistența lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu; realitatea existenței Sale pământești (cu toate aspectele și episoadele ei); a doua venire și Judecata (cu unele nuanțe milenariste), precum și *Botezul*, ca taină ce aduce iertarea păcatelor și îl transformă pe primitorul său în templu al lui Dumnezeu¹³. Contrastul dintre calea vieții și calea morții, prezentat în *Didahie*, apare și în *Epistola lui Barnaba*, sub forma unui contrast între *calea luminii* și *calea întunericului*, destinarii scrierii fiind îndemnați să-și trăiască viața ca unii care au ales să urmeze întru totul poruncile lui Dumnezeu¹⁴.

Tema *Botezului* este abordată în particular în capitolele XI și XII ale epistolei, pasajul deschizându-se cu următoarele cuvinte: „Să cercetăm dacă s-a îngrijit Domnul să ne descopere mai dinainte ceva despre apă și despre cruce” (XI, 1)¹⁵. De fapt, întreg capitolul XI este dedicat apei, iar următorul are în centru *crucea*. Prima constatare pe care o face autorul scrierii este că botezul iudaic nu aducea iertarea păcatelor, ci era un ritual artificial, întocmit de către evrei, care nu le putea oferi altceva decât moartea. În sprijinul acestei constatări este citat pasajul Ier. 11:12-13¹⁶. De altfel, întreg fragmentul dedicat de Barnaba temei *Botezului* abundă în citate scripturistice, scopul principal al autorului fiind acela de a evidenția iertarea păcatelor pe care o aduce *Botezul* creștin, în raport cu cel iudaic¹⁷. Spre deosebire de *Didahie*, *Epistola lui Barnaba* nu conține referiri atât de precise la ritualul *Botezului*, chiar dacă apa, ca materie fundamentală pentru săvârșirea tainei, este considerată într-atât de importantă încât substantivul ὕδωρ (gr. *apă*) este folosit ca echivalent al *Botezului* însuși. Numai la XI, 11 găsim o referire la ritual, textul vorbind despre coborârea și ridicarea din apă, ca elemente componente ale *Botezului*. Așadar, autorul pare să cunoască drept practică obișnuită pentru săvârșirea tainei imersiunea sau chiar cufundarea completă în apă¹⁸.

De notat că *Epistola lui Barnaba* face o legătură directă între capacitatea naturală a apei de a curăți de murdărie și capacitatea *Botezului* de a curăți omul de păcate, pe de o parte, și de a genera o nouă existență: „Noi, care ne coborâm în apă plini de păcate și de murdărie, ne ridicăm plini de roade în inimă” (XI, 11). Așadar, regăsim în acest pasaj o dovadă a faptului că pe plan moral-religios apei i-au fost atribuite calități purificatoare deosebite. Spălarea sau cufundarea, în contextul *Botezului*, reprezintă ritualuri prin care persoanele sunt curățite,

¹³ PSB, vol. 1, p. 112.

¹⁴ Clayton N. Jefford, *op. cit.*, pp. 10-11.

¹⁵ PSB, vol. 1, p. 128.

¹⁶ „Spăimântează-te, cerule, și de aceasta mai mult să se cutremure pământul, că două rele a făcut poporul acesta: M-a părăsit pe Mine, izvorul viu al apei și și-au săpat loruși groapa morții” (*Epistola lui Barnaba* XI, 2, în PSB, vol. 1, p. 128).

¹⁷ Everett Ferguson, *op. cit.*, p. 211.

¹⁸ Maxwell E. Johnson, *The Rites of Christian Initiation: Their Evolution and Interpretation*, Liturgical Press, Collegeville, p. 70.

pregătite pentru a „face rod” și pentru a lua contactul cu sacralul. Analizând acest rol al apelor în istoria religioasă a omenirii, Eliade afirmă că ele „purifică și regenerează pentru că anulează «istoria», restaurează – fie chiar și pentru un moment – integritate aurorală”¹⁹. Bineînțeles, în teologia creștină, potențialul purificator și regenerativ al apelor este activat de Hristos, pentru că El este cel care, în ultimă instanță, curăță și readuce la viață, apele fiind considerate doar un agent divin.

4. PĂSTORUL LUI HERMA – BOTEZUL ESTE ABSOLUT NECESAR PENTRU MÂNTUIRE

Deși este inclusă, în mod tradițional, în rândul *Părinților Apostolici*, scrierea *Păstorul lui Herma* prezintă trăsăturile specifice apocalipselor apocrife. Lucrarea este compusă dintr-o serie de revelații transmise lui Herma la Roma de către o bătrână și un înger întrupat într-un păstor (de aici și denumirea sub care este cunoscută scrierea). Dovezile interne par să indice că *Păstorul lui Herma* a fost redactată undeva la sfârșitul secolului I, însă *Fragmentul Muratori* sugerează o dată mai apropiată de mijlocul celui de-al II-lea secol al erei creștine. După Quasten, această aparentă contradicție este dovada faptului că scrierea a fost redactată în mai multe etape²⁰.

În ceea ce privește conținutul doctrinar, *Păstorul lui Herma* are în centru ideea respectării poruncilor divine. Considerațiile hristologice sunt limitate, în multe cazuri existând suprapuneri între rolurile îngerilor sau ale Duhului Sfânt, pe de o parte, și rolul lui Hristos, pe de altă parte. Deși referirile directe la Vechiul Testament lipsesc aproape cu desăvârșire, scrierea prezintă numeroase puncte similare cu tradițiile sapiențiale iudaice. Cu toate acestea, Biserica primară a avut, în general, o atitudine pozitivă față de *Păstorul lui Herma*, scrierea figurând chiar în canonul biblic al lui Didim cel Orb²¹.

În mod paradoxal, în ciuda faptului că termenul „botez” nu apare nicăieri în lucrare, *Păstorul lui Herma* conține numeroase referiri la actul *Botezului*, necesitatea și efectele sale. De altfel, ideea că *Botezul* reprezintă o condiție *sine qua non* pentru mântuire este afirmată cu tărie în textul scrierii, atitudinea categorică în acest sens fiind remarcabilă în contextul literaturii creștine timpurii²². Mai mult decât atât, Herma este convins că Apostolii au coborât în Infern după moarte, pentru a-i boteza pe dreptii care muriseră înainte

¹⁹ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 208.

²⁰ Johannes Quasten, *op. cit.*, p. 93, aduce și argumente în sprijinul acestei opinii, reliefând aspecte de ordin istoric și lingvistic ce indică faptul că *Păstorul* este compus din pasaje aparținând unor perioade diferite din creștinismul primar.

²¹ Michael W. Holmes, *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*, Baker Academic, Grand Rapids, 2007, pp. 443-444.

²² Everett Ferguson, *op. cit.*, p. 215.

de Hristos; necesitatea *Botezului* este, deci, una absolută, mântuirea dreptilor pre-creștini depinzând, și ea, de primirea acestei taine²³.

Referirile la apă, materia văzută a tainei *Botezului*, sunt și ele prezente în *Păstorul lui Herma*. Astfel, vorbindu-i despre zidirea Turnului – întru chipare a Bisericii – bătrâna îi arată lui Herma „pentru ce se zidește turnul pe ape! Pentru că viața noastră prin apă a fost mântuită și se va mântui”²⁴. Și aici, ca și în cazul *Epistolei lui Barnaba*, apa nu reprezintă doar mediul în care are loc *Botezul*, ci înțelesul ei este cu mult mai larg, desemnând actul cu toate consecințele și efectele sale. Textul *Păstorului* insistă, de asemenea, pe funcția purificatoare și regeneratoare a apei, pentru că actul cufundării nu implică doar curățirea de păcate, ci și inaugurarea unui nou mod de existență, fără păcat²⁵.

5. CONCLUZII

Din cele prezentate, se poate lesne observa că *Părinții Apostolici*, deși reflectă doctrina unei comunități creștine în tranziție, acordă deja o importanță crucială *Botezului*. El este înțeles drept poartă de intrare în Biserică și moment de referință în existența persoanei. *Botezul* pune începutul unui nou mod de existență, lăsând în urmă păcatele trecutului.

Părinții Apostolici au surprins rolul pe care îl joacă apa în acest context, *Didahia* preocupându-se chiar în mod deosebit de respectarea prescripțiilor referitoare la apa întrebuițată în ritualul *Botezului*. *Epistola lui Barnaba* și *Păstorul lui Herma* evidențiază funcțiile purificatoare și regeneratoare ale apelor, arătând, totodată, că activarea acestor funcții este posibilă numai în Hristos.

THE RITUAL AND SYMBOLISM OF BAPTISM ACCORDING TO THE APOSTOLIC FATHERS

(Abstract)

In the Christian doctrine, Baptism represents a fundamental sacrament, being the gate through which humans enter the ecclesial community – the Church. Its importance was underlined in the New Testament by Jesus Himself and was understood as such by the Apostles. In the Early Church, although the doctrine was still developing, Baptism was considered essential for the Christian life. The main writings from this period, the *Apostolic Fathers*, contain several key references to the ritual and symbolism of Baptism. In this paper I tried to highlight the main aspects concerning Baptism, found in the *Apostolic Fathers*, with an emphasis on the ritual and particularly on the physical matter used for the sacrament – namely water.

Keywords: Baptism, Early Church, Apostolic Fathers, ritual.

²³ Johannes Quasten, *op. cit.*, p. 101.

²⁴ *Păstorul lui Herma – Vedenii*, III, 11.5, în PSB, vol. 1, p. 236.

²⁵ Everett Ferguson, *op. cit.*, p. 217.

